

OBLICI OTPORA BALKANSKIH MUSLIMANA REFORMAMA IZ CARIGRADA (PREMA SPISIMA ZADARSKE PISMOHRANE)

IVAN PEDERIN
(Filozofski fakultet, Zadar)

UDK 297:949.7 "18"
949.7 "18"

Izvorni znanstveni članak
Primljen: 15. V. 1995.

SAŽETAK. U razdoblju grčkog ustanka (1821.–1829.) sultan Mahmud II. uvidio je da njegova vojska ne može ugušiti taj ustanak niti se može uspješno boriti protiv ruske invazije. Zbog toga je odlučio modernizirati svoju vojsku, što nije bila laka zadaća jer je vojska u tadašnjoj Turskoj bila vjerska. Za većinu časnika i *ulema* (islamsko svećenstvo) bilo je sramotno da tursku vojsku obučavaju engleski i francuski vojni savjetnici.

Na najoštrijem otporu sultan je naišao među balkanskim muslimanima, koje su na otpor potaknuli *uleme*. Sultan je nato poslao vojsku koju je pomogao srpski princ Miloš Obrenović. Unatoč pomoći Habsburške Monarhije i korištenju jadranskih luka, pobune nisu trajno ugušene. Ovaj članak razmatra pobunu koja je trajala od 1830-ih do ranih 1850-ih godina.

Balkanski su muslimani odbili nositi moderne vojne odore (nizamska odjeća) i prihvatiti modernu vojnu obuku. Muslimani su držali da je politička jednakost s kršćanima uvreda te su odbacili *Dulhanski hatišerif* (1839). Balkanski su muslimani među posljednjima prihvatili islam, što je njihovu vjeru učinilo konzervativnom. Upravo su oni destabilizirali Tursko Carstvo, a pravoslavni su Srbi logistički i vojno podupirali Portu u Bosni i Albaniji.

Ovaj rad obuhvaća razdoblje između 1832., kraja bune Husein-kapetana, i 1851., kad se Austrija nešto djelatnije umiješala u balkansku politiku, koju je dotad vrlo budno pratila prikupljajući obavijesti i održavajući razgranatu mrežu špijunaže. Godine 1839. proglašen je i *Dulhanski hatišerif*.

Buna Husein-kapetana Gradašćevića nije bila revolucija poput srpanjske revolucije 1830. Ta revolucija bila je borba intelektualaca prožetih idejama prosvjetiteljstva koji su željeli osuvremenjivanje društva. Buna Husein-kapetana bila je, upravo obratno, borba protiv tog osuvremenjivanja, koje je stizalo iz Carigrada.

U Osmanskoj Carevini vlast je bila u rukama sultana, ali samo izvršna vlast. Sultana su u obnašanju vlasti nadzirali carigradski muftije koji su se novačili iz redova islamskih pravnika – *ulema*, a bili su kadije. Za razliku od ostalih kadija, carigradski je nosio naslov *šerif ul islam*, dok je sarajevski kadija nosio naslov *mula*. Oni su nadzirali sultana, odnosno travničkog vezira i pazili da vlada po islamskim načelima. Tako je sultan, odnosno travnički vezir imao samo izvršnu, vojnu i upravnu vlast, dok su islamska načela te vlasti bila sadržana u *Kur'anu*, *šerijatu* i *qanun nami*. *Šerijat* je sveto pravo islama utemeljeno na *Kur'anu* i kazivanjima Muhameda Haditha. To pravo do taččina određuje društveni, etnički, vjerski i gospodarski život svih muslimana. No, to pravo, nastalo u ranom srednjem vijeku, ubrzo je zastarjelo pa ga je sultan Mehmed II. nadopunio *qanun namom*, a Sulejman I. je *qanun namu* proširio. *Qanun nama* ipak nije zakonik, nego zbirka uputa beglerbegovima, dakako

odobrena od ulema. No, i to je ubrzo zastarjelo.¹ Zastarjevanje se osjetilo osobito u osmanskoj vojsci, koja dvadesetih godina nije uspjela ugušiti grčki ustanak, a kad je 1828. doživjela poraz od ruske vojske, Mahmud II. ukinuo je janjičarski red i odlučio stvoriti suvremenu vojsku (*nizami džedid*) osnovanu na zapadnim uzorima i na općoj vojnoj obvezi. To je dovelo do vrlo žestokog otpora, osobito kod balkanskih muslimana, i to na pitanju uvođenja europskih uniformi.

Muslimani imaju četiri svete knjige. To su: *Knjiga pejgambera Muse* (Geneza), *Knjiga pejgambera Davida* (Knjiga kraljeva), *Inđil* (Evangelje) i *Kur'an časni*. Oni prema tome smatraju da su kršćani i Židovi u pravoj vjeri, ali da je njihova, muslimanska vjera savršenija. To znači da su kršćani i Židovi imali dobar i priznat položaj u Osmanskoj carevini, ali nisu bili ravnopravni u smislu francuske revolucije, to više što u Turskoj nije bilo građanskog zakonika do *Mecelle* 1877. Muslimani su se odijevali drugačije negoli kršćani i Židovi, označavali su svoje kuće koje su bile više od kršćanskih i židovskih, kršćani nisu smjeli jahati konja i nositi oružje, nisu smjeli sablažnjavati muslimane javno pijući vino i sl. Uopće, kršćani i Židovi nisu bili ravnopravni s muslimanima.² U političkim prilikama Osmanske carevine to je značilo da su se Osmani osjećali superiornima, smatrali su da su oni miljenici Alaha, koji im tu nadmoć jamči, te da Carevina ne može propasti.

Mahmud II. nije se, međutim, osvrtao na islamsku pravnu tradiciju pa je izazvao silan otpor ulema i muslimana uopće jer su oni osuvremenjivanje doživljavali kao poniženje i napad na svoj mentalitet. Europljanin sad više nije kaurin i ruglo, nego uzor, turskim ratnim brodogovornicima zapovijedaju francuski časnici, mladež se šalje u zapadne škole, u samoj Turskoj, a osobito na Balkanu, kršćani stječu gospodarsku nadmoć, govori se o ravnopravnosti koja je nedvosmisleno izražena u *Dulhanskom hatišerifu*.³ Pobožni muslimani vide u reformama i zapadnjacima savjet da napuste svoj identitet koji je zastario i pun predrasuda.⁴ Otpor reformama bio je osobito jak kod balkanskih muslimana, koji su među zadnjima primili islam, pa su oni odgovorili bunom Husein-kapetana u Bosni i skadarskog Mustafa-paše Bušatlije. Porta je ugušila te bune.

Reforme vojske ipak nisu mnogo obećavale, jer svaka vojska traži oslonac u gospodarstvu i gospodarskoj infrastrukturi te u narodu. Turska nije uspjela ugušiti grčki ustanak niti pobijediti rusku vojsku ponajviše zato što nije dobila vojsku iz Bosne i Albanije.⁵

Očigledno je i neprijeporno da bosanski i albanski muslimani nisu usto bili skloni vojevati izvan granica svoje zemlje. To nije ni bilo lako jer su oni mogli jedino pješke ići u Bugarsku da se bore protiv Rusa, budući da nisu mogli skupiti krmivo za konjsku i volovsku zapregu koja bi im nosila opremu i topove. Osim toga, Turska je svojim osuvremenjivanjem kidala veze s pokrajinama, koje su bile vjerske, a ne gospodarske. Tako su tridesetih godina Egipat i cijela sjeverna Afrika bili zapravo neovisni o Turskoj. Balkan i Turska bili su područje interesa velikih sila. Rusija je željela osvojiti Carigrad i obnoviti Bizantsko Carstvo.

¹ L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York, 1953., str. 82. — 83.

² Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford University Press, 1964., str. 131.

Reuben Levy, *The Social Structure of Islam being the Second Edition of the Sociology of Islam*, Cambridge, 1957., str. 343.

³ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827—1849*, Banja Luka, 1988., str. 123., 302.

Alija Izetbegović, *Islamska deklaracija*, Sarajevo, 1990., str. 7. (Govori o »tatinim sinovima što su se školovali na Zapadu pa su od Zapada preuzeli samo ono loše«.)

⁴ Wilfred Cantwell Smith, *Islam in Modern History*, Princeton, New Jersey, 1957., str. 99.

⁵ G. Šljivo, op. cit., str. 156.

Ta nastojanja bila su politička i vjerska, a ne gospodarska, a njima se protivilo načelo legitimizma koje je prožimalo rusku politiku. Engleska i Francuska željele su napraviti Tursku svojim tržištem i nisu htjele da Rusija osvoji Carigrad. Zapadni masoni i druge tajne organizacije vidjeli su u Turskoj jedan od stožera svjetske reakcije te su slali dobrovoljce u Grčku.⁶ Austrija je dvadesetih i tridesetih godina bila vjerna Bečkom kongresu, vidjela je u Turskoj člana Svete Alijanse i održavala s njom vrlo dobre i prijateljske odnose, a nadała se da će na Balkanu naći tržište za proizvode svoje industrije, koja je u to doba još bila nerazvijena. Sudbina Balkana rješavala se u Londonu, Parizu, Beču i St. Petersburgu, a ne na samom Balkanu. Balkan je, dakle, tridesetih godina bio područje ravnoteže interesa velikih sila, ali i područje nezadovoljstva muslimana, kao i kršćana, koji su morali nositi teško breme poreza jer je Turska morala platiti Rusiji veliku ratnu odštetu, a imala je zastarjeli i neučinkoviti način naplate poreza koji se nije modernizirao. Mi ćemo u ovom radu razmotriti nezadovoljstvo muslimana i oblike njihovog otpora osuvremenjivanju. Iza tog otpora nije stajala nikakva ideologija, državna ili politička misao, ali je stajala jedna kultura koja je ostavila dubokog traga u Bosni, čak i kod onih dijelova njezinog pučanstva koje nije ispovijedalo islam. Ta se kultura odrazila u graditeljstvu, običajima, ustroju društva, prehrani, odijevanju, ona je ostavila traga u mentalitetu društva, pa i u krajoliku Bosne koji je jedinstven i bitno se razlikuje od krajolika susjednih zemalja.

Galib Šljivo opisao je otpor osuvremenjivanju kao niz pobuna koje je vezir prije ili kasnije ugušio. Te pobune predvodili su amnestirani kapetani. Izbijale su gotovo svake godine, a bilo ih je vrlo mnogo, mnogo više negoli u Srbiji.

U Bosni je jačao austrijski utjecaj. Austrija je diskretno pomogla Turskoj da uguši bunu Husein-kapetana, a vrhovni kancelar grof Mittrowsky pisao je 17. ožujka 1833. dalmatinskom guverneru, podmaršalu (*Feldzeugmeister*) grofu Wenzelu Vetteru von Lilienbergu u Zadar⁷ da novom veziru Daud-paši pošalje lijep poklon, što je njemu, Mittrowskom, savjetovao Metternich. Austrija je uočila potkupljivost državnog aparata i odlučila ga iskoristiti da bi ostvarila neki utjecaj u Bosni. Iste godine upućen je iz Splita u Bosnu i jedan trgovac, koji je zapravo bio obavještajac. On je trebao doznati kakav je novi vezir, kako se odnosi prema katolicima i pravoslavicima te je li istina da on više sluša pravoslavnog vladiku. Tom će se obavještajcu platiti 60–80 fl. Uto se u Livno vratio vrlo prevrtljivi bivši livanjski kapetan Ibrahim-beg Firdus, koji je malo bio na strani pobunjenika, a malo protiv njih i nadao se da će postati muteselimom. Splitski okružni poglavar Girolamo Nani doznao je da je vezir prijetio Bošnjacima da će ih Porta, ako joj se ne podvrgnu, predati nekoj stranoj sili. Neki su smatrali da je ta strana sila Rusija. Nani je preporučio predsjedništvu da se o stanju u Bosni savjetuje s franjevcima u Fojnici te da tamo pošalje svećenika Šimu Divića iz Katuna kraj Omiša, koji im je prijatelj. Još jedna osoba na Balkanu bila je u dobrim vezama s Portom, Miloš Obrenović, pa se njemu obratio Osman-beg, koji je kao izbjeglica boravio u Rijeci, i molio ga da mu ishodi pomilovanje u Porti.

U veljači 1833.⁸ vladala je u Bosni velika potištenost jer je stigla vijest da je vojska velikog vezira pobijedila vojsku pobunjenog egipatskog vezira Mehmed-Alije. Ta je vijest

⁶ Ivan Pederin, *Austrijska policija u borbi protiv tajnih društava u doba Restauracije*, Mogućnosti, XL(1993.) br. 3–4, str. 172.–173.

⁷ Povijesni arhiv u Zadru, predsjedjalni spisi, 141.Xa.609, 2335, 1284, 2597, 889/p. S obzirom da se sva arhivska građa navedena u ovom radu čuva u Povijesnom arhivu u Zadru, predsjedjalni spisi, navodit ću ubuduće skraćeno svežanj, kategoriju i broj spisa.

⁸ 150.X.293, 338, 135, 409, 552/p.

bila lažna. No, Turci su u veljači 1833. proglasili mobilizaciju muslimana u Bosni, koja je tada bila podijeljena u tri pašaluka. Ali-paša Rizvanbegović postao je hercegovačkim veziro, a njegovim kajmakamom postao je Hasan-beg Resulbegović. On je pravoslavicima dopustio da sagrade crkvu u Mostaru, no, kad su je oni počeli graditi, povukao je tu dozvolu. Položaj Turske u ratu s Mehmed-Alijom neprestano se pogoršavao pa je bosanski vezir proširio glasine da su bečki i ruski dvor obećali sultanu podršku.

U Bosni su se redali nemiri i bune već od 1833⁹. Turska nije imala suvremeno pravno naobraženo činovništvo, pa je naplata poreza bila izrazito neuredna i loša, a 1833. ukupni se porezni teret povećao za 60%¹⁰ te su se množile zlouporabe i nasilja prilikom naplate poreza. Mnogi muslimani, ali i kršćani morali su u vojsku, iako je Mehmed-Alija, koji je pobijedio velikog vezira i bio pred vratima Carigrada, morao preko volje i na zahtjev Francuske sklopiti mir i odustati od slanja brodovlja na Dardanelle. U to se pitanje umiješala i ruska diplomacija. Bosanski muslimani pratili su ta ratna zbivanja nadajući se da će Mehmed-Alija ići u Carigrad pa su masovno dezertirali iz turske vojske, koju su oni nazivali nizamskom. U Livno se tako vratilo 50 muslimana dezertera. Velika većina bosanskohercegovačkih muslimana smatrala je sultana otpadnikom od islama te je točku duhovne orijentacije tražila u Egiptu. Dezerteri koji su se vraćali pričali su mnogo dobrog o Egiptu. Novi vezir premjestio je gotovo sve kapetane, Firdusa¹¹ je poslao u Banju Luku, no on tamo nije bio muteselim. Na njegovo je mjesto došao neki Jeskević, koji je u doba pobune bio utekao u Makarsku. Tada su i mnogi Hercegovci postali muteselimima.¹²

Begovi su u Bosni bili u lošim odnosima s katolicima i pravoslavicima, koji su u njima vidjeli feudalne gospodare. Nova vlast željela je odnos prema svima na temelju jednakih prava, prijetila je begovima konfiskacijama i tvrdila da ima podršku Porte, Srbije i Austrije. Grčki episkop Sarajeva, Grk iz Fanara, osoba je vezirovog povjerenja i njegov savjetnik. Vezir je održavao živu korespondenciju s Milošem Obrenovićem, kojeg je posjećivao i sarajevski episkop. Vezir je naredio muteselimima da iz bogatih i siromašnih muslimanskih obitelji izaberu dječake te da ih pošalju u Carigrad na školovanje. Takvo vezirovo držanje stvorilo je u Bosni uvjerenje da vezir ne računa mnogo na vojsku iz Carigrada, već se oslanja na Miloša Obrenovića i na Austriju.

Tridesetih su godina prestali sukobi i pljačke na hrvatskoj granici¹³, ali su počeli u Boki, gdje su Krivošijani, koji su bili austrijski podanici, pljačkali Hercegovce.¹⁴ Redala su se ubojstva, prepadi, pljačke i osvete, a razlog svemu bila je ispaša stoke na turskom području u ljetno doba i u nizinama bez snijega u zimsko doba.¹⁵ Počeli su incidenti na dalmatinskoj granici, gdje je neki Jovo Kirilić iz Vrlike upao sa svojom družinom u Hercegovinu, oteo 13 volova i dognao ih u Vrliku.

Austriji su smetali Klek i Sutorina, koje je ona željela kupiti¹⁶, što je Turska osobito odlučno odbijala i predlagala zamjenu teritorija, koju je pak 1834. odbila Austrija¹⁷ »jer se očinska briga njegovog veličanstva odnosila podjednako na sve njegove podanike«.

⁹ 150.Xc607, 782, 793, 1882/p.

¹⁰ G. Šljivo, op. cit., str. 186.

¹¹ Vidi još o Firdusu: Hajrudin Čurić, *Posljednji livanjski kapetan Ibrahimbeg II. Firdus*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, XII(1957.) str. 97. — 131.

¹² 150.Xc2282, 2563/p.

¹³ G. Šljivo, op. cit., str. 223. — 224.

¹⁴ 150.Xd1932/p.

¹⁵ 164.X1.939, 1112, 1966/p.

Godine 1834.¹⁸ vratio se u Livno Firdus, dok se buntovni skadarski paša Mustafa Bušatlija, koji je bio zatočen u blizini Carigrada, nudio za livanjskog muteselima. No, Firdus se sa svojim polubratom i stotinjak pobunjenika spremao otići u Sarajevo i zauzeti ga. Iza Firdusa, koji je dizao bune u Turskoj Hrvatskoj, stajao je Ali-paša Rizvanbegović¹⁹, koji je u buni Husein-kapetana bio na sultanovoj strani, a protiv Huseina.²⁰

U Bosni se razoružavala raja, a Bosanci nisu smjeli putovati u Srbiju, i obratno, zbog ustanaka koji nisu prestajali u Bosni, iako je njihovo težište sada bilo u Turskoj Hrvatskoj. U ovim bunama muslimani su se osobito surovo odnosili prema kršćanima, što je bio odgovor na načelo Porte da vidi samo ravnopravne podanike te da ne pravi razlike između kršćana i muslimana, kako gore vidjesmo. Bosanski muslimani ustajali su sada protiv te jednakosti. U islamskoj državi kršćanin nije ravnopravan s muslimanom pred zakonom. Musliman se može oženiti kršćankom ili Židovkom, ali se muslimanka ne može udati za kršćanina ili Židova. Kršćani ne smiju jahati konja i nositi oružje, ne smiju nositi crvenu i zelenu boju, ne smiju javno piti vino, jesti svinjetinu ili obavljati svoje vjerske obrede, ne smiju graditi nove crkve, moraju plaćati više poreza pod ponižavajućim uvjetima. Musliman ne može imati roba muslimana, ali može kršćanina i sl.²¹ Sada, kad su bosanski muslimani doživjeli poraze od Porte, rasla je mržnja između njih i Osmanlija (koje su oni nazivali Turkušama). Osmanlije su im predbacivali da su balije, poturice, gori od kaura, a ovi njima da su otpadnici od islama, dok su oni, Bošnjaci, »pravi Turci«. No, bosanski muslimani iskaljivali su svoj bijes na kršćanima, pa su uslijedila ubojstva, silovanja, pljačke, optužbe da se ulaguju sultanu koji i nije pravi musliman i sl.²² Tako je nastao pojam »turskog zuluma«, koji se kolportirao više u srpskoj povjesnici i književnosti, ali i u hrvatskoj, npr. u Mažuranićevoj *Smrti Smail-age Čengića*.²³ Vezira su svi omalovažavali, njegova vlast bila je slaba, Bosna je tako postala zemlja mržnje, nasilja i kaotičnih društvenih i političkih prilika. Turska je u Bosni imala na svojoj strani jedino vojnu silu, koja nije imala uvjerljivu nadmoć, pa joj to nije bilo dovoljno da upravlja Bosnom.

U svibnju 1834. vratio se Firdus u svoju kulu u Čelebiću kraj Livna.²⁴ Nije mu pošlo za rukom postati muteselimom, što je bio činovnički nadomjestak za nasljednu funkciju kapetana. No, on je bio u vezi s kapetanom Kulen Vakufa Kulenovićem i s njim je rovario, pa je grahovski buljubaša Ahmed dobio nalog da bude spreman suzbiti Firdusove pokušaje. Bosanci su se te godine s oružjem u ruci suprotstavljali u Sarajevu turskim zahtjevima da šalju svoje dječake na školovanje u Carigrad. U Bosni, Hercegovini i Albaniji napetost je rasla ponajviše zbog despotskih postupaka Ali-paše Rizvanbegovića i njegove djelatnosti u prilog Porti²⁵ te zbog nasilnog i despotskog Daud-paše, koji se pak sa svoje strane oslanjao na pomoć Miloša Obrenovića. Nezadovoljstvo je raslo i zbog novačenja, pa je u ožujku 1834.

¹⁶ G. Šljivo, op. cit., str. 176., 178., 180.

¹⁷ 164.X3229/p.

¹⁸ 164.X21.1283, 1345/p.

¹⁹ Vidi o Ali-paši: Hajrudin Čurić, *Ali-paša Rizvanbegović-Stočević, hercegovački vezir*, Godišnjica Nikole Čupića, knj. XLVI (1937.), str. 201. – 297. Čurić opisuje Firdusa kao čovjeka koji je u početku bio uz Ali-pašu, pa uz Husein-kapetana da bi se onda priklonio sultanovoj strani.

²⁰ 164.X21.1612, 994, 926, 777, 772.

²¹ R. Levy, op. cit., str. 265., 103.

²² G. Šljivo, op. cit., str. 211.

²³ 164.X23.104/p.

²⁴ 164.X21.1229, 469, 654, 732, 972, 1476, 1680/p.

Miloš Obrenović već bio ušao s vojskom u Bosnu da pomogne Daud-paši. Zbog toga su se muslimani približavali katolicima, a gnušali su se pravoslavaca, to više što su se širile vijesti da se Miloš sprema s ruskom pomoći osvojiti Bosnu. U travnju je došlo i do pobune pod vodstvom starog razbojnika Murat-bega Beširevića i Mahmud-bega Rustanbegovića iz Pridora (u izvorima stoji uvijek ovako). Pobunjenici su napredovali do Kozarca, ali se nisu usudili napasti Banju Luku pa su se iz Dervente povukli s plijenom koji su opljačkali uglavnom od pravoslavaca. Zlostavljali su Srbe, ubili su više od stotine ljudi, a smatrali su da Srbe bune pravoslavni svećenici koji su svi srpski agenti. No, s druge je strane Ali-paša Rizvanbegović osobito surovo naplaćivao poreze. Stanje u Bosni bivalo je sve gore. Veziri nisu bili u stanju napraviti reda, a muslimani su pljačkali i zlostavljali kršćane. Ako bi kršćani željeli sagraditi crkvu, morali bi mititi vlast velikim iznosima. Kršćani su bili svemu krivi, osobito njihovi svećenici. Glavarinu (*diziju*) plaćali su po turskom zakonu samo odrasli, no sad se ona naplaćivala i na djecu. Muslimani su silovali kršćanske žene i djevojke, ubijali su ljude. Zlostavljanja Srba bila su tolika da su se majke znale bacati s djecom u rijeku kako bi izbjegle zlostavljanje. Ljudi su bježali u hajduke, pljačkali putnike. Kršćani su tražili da u Bosnu dođu konzuli zapadnih sila da ih štite, nadali su se pomoći od Austrije. Provincijal Bosne Srebrene fra Mihovil Duić pisao je osobno splitskom liječniku Marcocchiji iz Sutiske 30. travnja 1834., moleći pomoć za kršćane.

Godine 1834. Bosna je sva bila na Firdusovoj strani.²⁶ Po mišljenju šefa splitske vojne špijunaže majora Rossbacha, smutnje je stvarala samo sedmorica ljudi, ali se vezir Daud-paša nije usuđivao udaljiti ih iz Bosne. To su bili vezirov čehaja, sarajevski šerif, bivši zbornički kapetan Fidahić, gradačački kapetan, timar-tefterdar Teškeredžija, zagorski Čengić i Inzaga iz Banje Luke. Porta je pak tražila da se u Bosni nose nizamske uniforme i da se ide u vojsku te je prijetila da će zavesti red uz pomoć ruske i austrijske vojske.

Dana 22. siječnja 1835. pisao je Mittrowsky Lilienbergu, guverneru u Zadru, da se Metternich žalio Porti zbog samovolje i nasilja Ali-paše Rizvanbegovića, i to ne samo nad turskim, već i nad austrijskim podanicima.

Dana 28. veljače 1835. stigao je u Opuzen u političkoj misiji Ibrahim-aga Druk, zvani Mutilo, legitimist i vrlo lukav, pa je Austrija očekivala novi ustanak. Predstavljao se kao prijatelj kršćana, odlazio je u kršćanske crkve, tražio je i poduku u kršćanskoj vjeri, no u Hercegovini je progonio kršćane, jednog je i svojom rukom ubio, a da za to nije odgovarao. Jednom je putovao na Zapad, bio je spretan i lukav, ali fanatični musliman. Sultan je u svibnju 1835. pozvao k sebi četrdeset uglednih begova i četrdeset spahija iz Bosne da s njima razgovara o općoj vojnoj obvezi. U Carigrad je pozvan i pravoslavni mostarski episkop. U veljači 1835. razbolio se Ali-paša Rizvanbegović i zamolio austrijsku vlast da mu pošalje liječnika. K. njemu je došao sinjski liječnik dr. Žohar i ustvrdio da boluje od neizlječivog tumora u koljenu. Dubrovački okružni poglavar barun Ferdinand von Schaller opisao je 1836. godine Ali-pašu kao visokog i snažnog čovjeka, pedesetjednogodišnjaka imponantnog izgleda. Postao je mostarskim vezinom po zaslugama u gušenju bune Husein-kapetana.

²⁵ Lik bosanskog muslimana nije u hrvatskoj književnosti negativan.

Usp.: Ivan Pederin, *Putopis u hrvatskoj književnosti ilirizma i realizma*, Književna istorija, 11(1979.) br. 44, str. 619.–675.

Ivan Pederin, *Časopis »Vijenac« o Bosni i Hercegovini do Šenoine smrti*, Radio Sarajevo – Treći program, god. XII(1983.) br. 40, str. 349.–387.

O okrutnostima muslimana piše u: Midhat Šamić, *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX. stoljeću (1836–1878) i njihovi utisci o njoj*, Sarajevo, 1981.

²⁶ 164.X21. 1420, 2017/p.

Odijevao se u tradicionalnu, a ne u nizamsku odjeću i nosio visoko odličje *Ishari Iftikar* s briljantima. Soba njegove rezidencije bila je od rana jutra otvorena kako bi ga svi njegovi ljudi mogli vidjeti gdje sjedi na povišenoj sofi. U razgovoru je bio odrješit i sirov. Imao je vrlo mnogo neprijatelja, bio je samovoljan i nije trpio da mu se netko suprotstavlja. Svi su ga se bojali. Postojalo je i suparništvo njegove obitelji s obitelji Hasan-bega Resulbegovića, pa je 1842. Ali-paša pokušao ukloniti Hasan-agu Resulbegovića tako što ga je poslao u Ostrog na pregovore s vladikom Petrom II. Petrovićem Njegošem. Tamo ga je čekala zasjeda. Hasan-beg nije otišao na pregovore, a svi oni koji su otišli, izginuli su. Bio je zabrinut što su turski poklisari u to doba odlazili u Beč, a Schaller je pretpostavljao da se boji da bi tim putem u Carigrad mogle stići pritužbe protiv njega. Svog sina Rizvan-bega Ali-paša je učinio stolačkim muteselimom, umjesto svog brata Halil-bega, koji je preko Dubrovnika putovao na hodočašće u Meku. Ali-paša je bio oduševljen što dragoman Berić zna tako dobro turski pa mu je preporučio da se poturči, jer je i on sam znao dobro pisati i čitati turski.

No, i Ali-pašin sin Rustem-beg dolazio je u Dubrovnik na liječenje. Liječio ga je dubrovački liječnik dr. Pinelli, koji je često odlazio u Mostar.

U rujnu 1836.²⁷ pisao je bosanski vezir, sada Mehmed-paša Vadšilić, Lilienbergu o pobuni muteselima Ali-paše, koji je okupio osam tisuća ljudi, ali je poražen pa je utekao u Bijeljino, dok je Firdus utekao u Sinj. U siječnju je u Mostar stigao Portin povjerenik Eseid Akif Buzuk teskeredži efendi i sazvao sastanak muteselima na koji je pozvao i Firdusa da objasni potrebu opće vojne obveze te da im priopći koliko vojnika Bosna mora poslati Porti. No, Bosna je odgovorila novom bunom. Firdus je pak, stigavši u Sinj, u rujnu 1836. izrazio želju da ide u Mostar preko Imotskoga, ali je na putu umro, ostavivši neke papire za Metternicha.

Dana 28. travnja 1873. dojavio je šef zadarske vojne špijunaže u Bosni major barun Josip Jelačić svom zapovjedništvu da je u Sinj stigao neki Turčin koji zna talijanski, a mogao bi biti agent egipatskog paše Mehmed-Alije. Splitski okružni poglavar Girolamo Nani ustvrdio je da je to trgovac Kasem Kanfud, rođen u Carigradu, koji je dugo živio u Trstu.

Za Tursku je najveća teškoća u upravljanju Bosnom bila njezina udaljenost i nedostatak dobrih komunikacija. Između Bosne i Albanije bile su neprohodne planine, odnosno Crna Gora, koja nije dopuštala prolaz turskoj vojsci u Hercegovinu. Zbog toga je 1836. Turska uputila inženjera Izeta efendiju da poslije razgovora s austrijskim *internuntiusom* (poklisarom) u Carigradu razmotri pitanje gradnje ceste od Kleka i Sutorine do Bosne.²⁸ U lipnju 1837. proširile su se vijesti da hercegovački vezir kani napasti Crnu Goru kako bi joj oteo Moraču i ostvario vezu s Albanijom, pa su Crnogorci odmah otišli ruskom konzulu u Dubrovniku Jeremiji Gagiću i molili ga da o tome izvijesti ruskog poklisara u Beču. Jedan od razloga graničnih sukoba Hercegovaca i Crnogoraca bili su uskoci, pravoslavni Hercegovci koji su bježali u Crnu Goru. Ali-paša je za njima slao svoje pandure da ih ubiju i plaćao im ucjene za njihove glave koje bi mu donijeli.²⁹

Godine 1836. javio je Mittrowsky iz predsjedništva Dvorske kancelarije Lilienbergu da može dati azil onim izbjeglicama iz Bosne koje žele izbjeci vojnu obvezu, ako imaju sredstva za izdržavanje. No, s obzirom da je Austrija 1837. uvela opću vojnu obvezu, sklopila je

²⁷ 192.X15.692/p.

²⁸ 206.X15.738/p.

²⁹ Hajrudin Čurić, *Ali-paša Rizvanbegović-Stočević, hercegovački vezir*, Godišnjica Nikole Čupića, knj. XLVI(1937.), str. 222.

sporazum s hercegovačkim veziirom i skadarskim pašom o uzajamnom izručivanju vojnih bjegunaca, a 1836. sklopile su Austrija i Turska sporazum o izručenju zločinaca koji uteknu u jednu ili drugu zemlju. Odnosi Turske i Austrije počeli su nalikovati odnosima uljuđenih europskih država. Austrija je zbog duge granice Vojne Krajine i Dalmacije prema Turskoj bila životno zainteresirana za zbivanja u Bosni. Vijesti iz Bosne obično su stizale preko pograničnih trgovišta, no 1840. podmaršal August von Turszky uputio je u Bosnu, kao uhodu, ostrovičkog viceserdara Đorđa Sundečića. On je trebao otići u Livno, Kupres i Travnik te doznati zbog čega u Bosni ne prestaju nemiri, što žele nezadovoljnici, kakve su namjere vezira i snage dviju strana, kako se vezir odnosi prema novom sultanu Abdulu Medžidu, kakvo je raspoloženje pučanstva i mostarskog vezira, tko je u Bosni sklon egipatskom Mehmed-Aliji, zašto u Bosni još nije objavljen *Đulhanski hatišerif* iz 1839., ima li u Bosni egipatskih, ruskih, francuskih i engleskih agenata, koliko su pravoslavci skloni Rusiji i ima li u Bosni austrijskih časnika koji su dezertirali i prešli na islam. Godine 1839. javio je trebinjski župnik Giovanni Russini biskupskom ordinarijatu u Dubrovniku da se u Mostaru pojavio neki ruski agent sa sultanovim fermanom³⁰ i zabranio Ali-paši Rizvanbegoviću da se miješa u unutarnje stvari Crne Gore. U Bosni je napetost rasla pa je 1841.³¹ Turska tražila dopuštenje od Austrije da dopremi preko Dubrovnika streljivo u Hercegovinu. Serdar Maštrović javljao je iz Studenaca 24. travnja 1841. da se u Bosni očekuje da će Mehmed-Alija, uz podršku Francuske i Rusije, opet ustati protiv Carigrada. Bosna je sva uz Mehmed-Aliju, a Ali-paša Rizvanbegović se s njim i dopisuje. Ali-paša je nekoliko puta odbio poziv da ide u Carigrad pa se očekivalo njegovo smjenjivanje, kao i ustanak kršćana koje su muslimani sve nemilosrdnije tlačili. Francuska je tada poslala u Skadar i konzula Edouarda Grasseta³², što je austrijski vicekonzul u Skadru dovodio u vezu s francuskom politikom u Egiptu.

Đulhanski hatišerif objavljen je napokon u Bosni 1841., ali je od bosanskog divana odobren samo uz rezerve prema vjerskim zakonima i osobnim pravima. Bosanski i hercegovački vezir usprotivili su se uvođenju osnovnog poreza prema tom hatišerifu, koji je trebao značiti europeizaciju Turske pa je govorio samo o podanicima, a ne o muslimanima. Veziri i muteselimi sastali su se u Konjicu i raspravljali o povlasticama begova koji su uživali državne zemlje i o porezima, muteselimi su tražili da se napokon pokori Crna Gora. No, Portin izaslanik Selim-beg, koji je posredovao u pregovorima između Ali-paše Rizvanbegovića i Crne Gore, prijetio je begovima da će Porta dati Hercegovinu austrijskom caru ako i dalje bude nepokorna. Godine 1843. opet je planula pobuna muslimana protiv plaćanja poreza u Turskoj Hrvatskoj. Travnički vezir uhitio je Daud-bega Pećanca, sina Hasan-age Pećanca, koji je bio kolovođa svih ranijih ustanaka u tom kraju. Ovu pobunu okrutno su ugušili Albanci u vezirovoj službi. No, ovaj put su u nemirima sudjelovali i kršćani obiju vjeroispovijesti sa svojim svećenicima, toliko je bilo breme poreza, a bosanski vezir bio je fanatični musliman³³ i velik neprijatelj kršćana. Austrija se ipak trudila održavati dobre odnose ne samo s Turskom, nego i s Ali-pašom Rizvanbegovićem pa mu je 1843. slala i poklone³⁴, no bosanski je vezir bio nemoćan u Banjoj Luci jer se ustanak širio, a 1844. su i

³⁰ 231,X₂₁, 713/p.

³¹ 257,X₁,130/p.

³² 245,X₆₂, 2003/p.

³³ 269,X₁₆, 1756/p.

³⁴ 280,X₁₆.258, 2980/p.

žitelji Kolašina, većinom muslimani, prestali plaćati poreze. Razlozi ustanka temeljili su se na islamskom pravu, pa je njegov čelnik bio bihački kadija Mehmed-beg Rusanbegović.

Godine 1844. stigla je na Kosovo opet vojska velikog vezira da napravi reda u Bosni, a Turska je slala u Bosnu oružje i streljivo preko dalmatinskih luka, obično preko Dubrovnika. No, kolašinski su pobunjenici tražili i nalazili saveznike u Bosni i Albaniji. Vojska velikog vezira obećavala je pobunjenim muslimanima oprost, ako joj se pridruže. No, tada je u Bosni izbila pošast crnih boginja. Vojska velikog vezira potukla je pobunjenike u Rumeliji i Albaniji i išla je u Bosnu dok se 1845. širio ustanak u Turskoj Hrvatskoj.³⁵ To je osobito uznemirilo Ali-pašu, koji se od stupa sultanove vlasti, što je bio 1831., pretvorio u manje-više otvorenog privrženika pobunjenika pa se utvrđivao u Stocu, bojeći se da će turska vojska stići preko Crne Gore u Hercegovinu, što vladika ipak nije dopuštao. No, Ali-paša je bio krajnje nepovjerljiv prema pravoslavicima, a računao je na katolike.

Godine 1846. sultan je smijenio banjalučkog i sarajevskog pašu jer su dizali pobunu, a bili su u vezi i sa Srbijom, te ih je poslao u progonstvo. Održao se Ali-paša, koji je sve pobune podjarivao tajnim porukama. No, Ali-paša je bio u vrlo dobrim odnosima s dalmatinskim guvernerom pa je njegov sin Anzi-beg Rizvanbegović stigao 1846. u Trpanj i Korčulu da se malo provede i zabavi. Tako su Turska Hrvatska i Kolašin već bili u stanju neprestane pobune³⁶, no vojska velikog vezira stigla je u svibnju u Novi Pazar, a u srpnju i u Sarajevo. Pobunjenici su u Turskoj Hrvatskoj otimali kršćanima hranu i zlostavljali ih, pa su ovi bježali u šume.³⁷ Porazili su ih Albanci s nizamima i odveli kolovođe Mehmet-bega, Rustem-bega iz Bihaća, Hasan-bega, Derviš-bega i dva brata Beširevića u Travnik. Ali-paša se izvukao podmitivši tajnika carigradskog divana Šefik-bega s 500 dukata i 12 konja kad je ovaj došao u Travnik, pa je tako njegov sin Muralaj-beg Rizvanbegović postao trebinjskim muteselimom. Bio je strog, krut i nasilan, ali je pazio da se ne zamjeri Porti. No, 1847. Turska Hrvatska opet se pobunila i odbila plaćati poreze.

Kad je Porta ugušila bunu skadarskog Mustafa-paše Bušatlije³⁸ i zatočila ga u jednoj kući nedaleko od Carigrada, pučanstvo Albanije ponadalo se da će stvari sada krenuti nabolje, no ubrzo je bilo razočarano³⁹ jer je nova vlast bila pohlepna za novcem, porez se naplaćivao vrlo surovo i nasilno, a bilo je i mnogo zlouporaba kod naplate poreza i carina. Trgovina Albanije s Austrijom bila je slaba, a s Rusijom, iz koje je u Albaniju stigao 1832. samo jedan brod, gotovo nikakva. Tako su se i Albanci počeli orijentirati prema Egiptu i nadati se da će se Egipćani iskrcati u Albaniji te da će se muslimanima u borbi protiv Porte pridružiti i katolici, koji su, međutim, čuvali strogu neutralnost jer su im nezadovoljnici prijetili budu li pristali uz zakonitu vlast. Nezadovoljnike je ohrabrila pobjeda Egipćana nad Turcima. Dana 11. travnja 1833.⁴⁰ javio je austrijski vicekonzul u Skadru Giovanni Paolo Ballarin okružnom administratoru u Kotoru Gabrijelu Ivačiću da su u Skadar stigle neke pristalice smijenjenog skadarskog paše Mustafe Bušatlije, što je ohrabrilo nezadovoljnike koji su bili protiv svih novotarija, a osobito u mjerama, utezima i porezima na sol. No, u

³⁵ 303,X₂1, 1486, 2274/p.

³⁶ 313,XI₂1, 2365, 2772, X₂, 1652, 2048/p.

³⁷ 313,X₂1, 2947, 2814/p.

³⁸ O razmimoilaženjima Porte i obitelji Bušatlija vidi: Stavri Naçi, *Moi levizjen shqiptare per vetequeverisje one lidhjet e saj me kryengritzen per pavarisj te popullit grek (1821 – 1829)*, Studime Historike, XXXIV(XVII) (1980.) 3, Tirane, str. 93. – 129.

³⁹ 150,X_c273, 525, 412/p.

⁴⁰ 150,X_c840, 782, 992/p.

travnju 1833. morao je Mehmed-Alija, na traženje Engleske i Francuske, sklopiti mir s Portom i obvezati se na plaćanje danka i, u slučaju rata, na opremanje 20000 vojnika i brodova o svom trošku. Pa ipak, u rujnu 1833.⁴¹ nezadovoljnici su pokušali dići ustanak pa su uhićene četiri starješine i mnoge pristalice smijenjenog Mustafa-paše, a novi skadarski paša, dojučer bosanski vezir, Ali Namik paša tražio je njihovo smaknuće. Položaj Porte jačao je, ruska vojska povlačila se od Carigrada prema Varni, a povlačili su se i Egipćani. Drugačije su stvari stajale u Skadru, u koji su se spustili albanski brđani i razmjestili straže po ulicama pa je Ali Namik paša postao njihovim zarobljenikom. Elbasanski paša i njegov čehaja bezuspješno su pokušavali pobjeći brodom iz Drača. U toj situaciji primio je vladika Petar II. Petrović Njegoš u siječnju 1834.⁴² pismo od skadarskog paše, koji ga je pozivao na razvijanje prijateljskih odnosa, s obzirom da je Porta sad bila u dobrim odnosima s Rusijom. Skadarski vezir tražio je da sve obitelji koje imaju više muškaraca sposobnih za oružje daju po jednog u nizamsku regularnu vojsku, koja će se suprotstaviti Egipćanima, čije se iskrcavanje u Albaniji očekivalo. No, Turci su uvodili opću vojnu obvezu za muslimane i kršćane, što je izazivalo otpor. U to doba⁴³ novi je skadarski paša Hafiz prognao, po Portinom nalogu, tri bega u Brusu, no oni su pobjegli u Egipat pa su im u Skadru zapalili kuće. U Albaniji je dolazilo do nereda zbog otpora nizamskim uniformama. Uopće, nezadovoljstvo Albanaca bilo je u bliskoj vezi s Bosnom, zbog čega je turska regularna vojska stigla u Skadar, ali je pučanstvo nije htjelo pustiti u grad, a paša je bio zarobljenik Skadrana. Došlo je i do pobune pa su buntovnici zauzeli Berat, a na čelu im je bio Tafir Busi. U lipnju 1834.⁴⁴ uzapćen je jedan piratski brod s grčkom i albanskom posadom koji je opljačkao jedan hrvatski trgovački brod pod austrijskom zastavom. Dva bataljuna regularnih turskih četa nisu bila dovoljna da smire Albaniju, pa je skadarski paša predložio crnogorskom vladiki da im pomogne u gušenju ustanka, što je vladika, međutim, odbio.

U lipnju 1836.⁴⁵ stigao je u Skadar i francuski konzul, koji se nije dugo zadržao u tom gradu. Skadarski paša imao je ipak uspjeha u Crnoj Gori pa mu se trećina Crne Gore podložila, poslala taoce i obvezala se da će mu plaćati i porez, pa su otpočeli incidenti u preostalom dijelu onoga što se nazivalo crnogorskom državom. No, u siječnju 1835.⁴⁶ stigao je u Skadar ferman iz Porte, kojim se Albanci oslobađaju vojne obveze budu li dali veći iznos novca na ime poreza. Crnogorci su počeli napadati Žabljak, Spuž i Podgoricu (koja je tada bila albanski grad). Žabljak su uspjeli i zauzeti, pa je skadarski paša poslao pukovniju regularne vojske da ih istjera iz Žabljaka. No, albansko pučanstvo obećalo je Crnogorcima da neće dopustiti prolaz turskoj vojsci na čelu sa skadarskim pašom do Žabljaka. Turska je vojska bila malobrojna i ona nije bila sposobna za veću ofenzivu na Crnu Goru. Austrija je ipak bila zabrinuta jer se bojala da se njezino pravoslavno pučanstvo ne pridruži Crnogorcima. Crnogorci su se ipak povukli iz Žabljaka, ali su prilikom povlačenja dinamitom srušili sve što su stigli. Austrija je imala interesa u Albaniji, kamo je izvozila svoju i englesku robu iz Trsta. Željela je da se ta trgovina proširi i da ojača.

⁴¹ 150, X_c1861, 1882, 2207/p.

⁴² 164, V₃261, 1807, 1544/p.

⁴³ 164, X₄1903, X₂₃, 1312, 1610, 1611, 2328/p.

⁴⁴ 164, X₂₁, 1476, X₄ 1315/p.

⁴⁵ 192, X₁₈, 962; X₄₁

⁴⁶ 179, X₂₃, 251, 563, 628, 1286/p.

Turska vlast u Albaniji nije više funkcionirala. Gradom Skadrom i pokrajinom upravljao je paša, kojeg su nazivali i veziro, jer je on ranije i bio vezir.⁴⁷ On je imao u svojim rukama političku upravu, građansku i kaznenu sudbenost. Ranije je zavisio od muslimanskog vezira, zatim izravno od Carigrada, pa opet od *Romuli valesi*, dakle od rumelijskog, balkanskog sustava vlasti. Njegovi pomoćnici su *ćehaja*, koji djeluje otprilike kao predsjednik vlade, *divan efendi*, otprilike kancelar, *haznadar* – blagajnik te *kavaz* – glasnici koji su raznosili pašine zapovijedi. *Gjumruckya* je glavni carinik, a činovnici u carinskom uredu zvali su se *ćate*. Policiju su vodila dvojica *kulukči-paša*, koji su zapovijedali gradskom milicijom. *Kuluk* je bio sastavljen od samih Osmana i oni su odlučivali o svim građanskim i kaznenim sporovima. Gradska vlada satojala se od 15 starješina. Poreznici se nisu smatrali državnim činovnicima jer su se porezi davali u zakup. Pravoslavci i katolici imali su zajedničkog glavaru, *koezibašu*. Brđani su bili katolici. Oni su imali osmanskog zapovjednika *bilimbašu*, koji je stolovao u Skadru. U raspravama brđana sudile su starješine. Vojskom stacioniranom u Skadru zapovijedao je general ili pukovnik, činovi su bili europski, a vojska je imala i inženjeriju, no guverner Hasan-paša još je uvijek bio na čelu vojne uprave. Postojao je redovni sudac, koji je vodio knjige s građanskim sporovima, i kadija. No, sudio je i paša, traživši savjete od ulema, stručnjaka za sveto islamsko pravo koji izdaju *fetve*, jer islamsko pravo nije kodificirano i nema formalni karakter, već se ide od slučaja do slučaja i sudi se u duhu nekih pravnih shvaćanja. Jasno je da je uloga ulema u ovakvom upravnom i sudbenom ustroju bila mala, što je bilo uzrokom njihova nezadovoljstva, a čini se da je njihov utjecaj u narodu bio velik.

Godine 1837. stigao je nakratko u Skadar britanski konzul Vasojević, što je bio znak da zanimanje Europe za Balkan raste⁴⁸. Godine 1840.⁴⁹ stigao je u Skadar i francuski konzul Edouard Gresset, što je, po mišljenju austrijskog vicekonzula u tom gradu, bilo u vezi s francuskom politikom u Egiptu. On se ipak nije dugo zadržao u Skadru. I britanski konzul otišao je 1841.⁵⁰ u Prevesu jer se Albancima nije sviđalo što je on u Skadru pa mu je život bio u opasnosti. Vasojević je potom otišao u Novi Pazar, a zatim se vratio u svoje Vasojeviće. Austrijska vlast smatrala ga je hohštaplerom.

Turska je inače imala slabu policiju, jer je policija bila u vlasti islamskih pravnika kadija, i još slabiju kontrašpijunažu, što se vidjelo 1818., kad Turska nije raspolagala ni osnovnim podacima o ruskoj vojsci.⁵¹ No, 1838. u Turskoj je počela organizacija suvremene policije i svi koji su htjeli doći u Tursku morali su na saslušanje u policiju⁵², gdje su ih pitali tko su, zašto su došli i od čega će u Turskoj živjeti. Nakon toga dobivali su dopuštenje boravka – *teskere*. Stranci nisu smjeli govoriti o politici, a osobito ne o bunama.

U Albaniju je 1834.⁵³ stigao novi paša Hasan Ferik, vrlo bogat čovjek. To se Albancima sviđalo jer su smatrali da će zbog toga biti manje pohlepan te da će ih manje gultiti. Naplata poreza bila je u Albaniji vrlo neuredna, kao i u Bosni, i bila je vezana uz nasilje i zlouporabe.

⁴⁷ 206, X₂₃, 2027/p.

⁴⁸ 206, X₆₂.

⁴⁹ 245, X₆₂, 2003/p.

⁵⁰ 259, X₂₁, 1664, 2184/p.

⁵¹ G. Šljivo, op. cit., str. 15.

⁵² 217, X₂₃, 950/p.

⁵³ 217, X₂₃, 829/p.

Godine 1842., tada već bivši britanski konzul u Skadru, Vasojević⁵⁴, kojega je austrijska vlast u svojim spisima nazivala »samozvanim knezom« (*il sedicente principe*), vratio se u Skadar i dospio u tamnicu pa je pisao Metternichu moleći ga da ga oslobodi. U tamnicu je dospio jer je u Albaniji raslo neraspoloženje naroda, koji su protiv vlade bunili uleme. Izlaz se našao u ratu protiv Crne Gore pa su Albanci zaposjeli otoke Lesandrovo i Vranjinu u Skadarskom jezeru. Godine 1843.⁵⁵ stigla su dva turska časnika inženjerca da obnove i pojačaju utvrde prema Crnoj Gori, a Turska je okupljala vojsku u Bitoli. Godine 1844.⁵⁶ otpočela je i gradnja vojarnje na Vranjini, a Albanci su tamo doveli i četiri broda oboružana s po 2 topa pa su izgledi Crnogoraca da vrate te otoke odmah uz njihovu obalu bili neznatni. Godine 1845.⁵⁷ stigao je u Skadar i turski serasker s vojskom, koja je govorila samo arapski, no bila je regularna vojska pod vojnom stegom. Austrijski vicekonzul dr. Ballarin očekivao je da će ta vojska pokoriti Albaniju. Turska je očigledno pogriješila 1841.⁵⁸, kad je na vlast vratila stare albanske paše pošto je bila smijenila janjinskog Ali-pašu, skadarskog Mustafa-pašu, prizrenskog Mahmud-pašu, đakovičkog Sefedin-pašu, pečkog Arslan-pašu, koji su svi bili nasljedni, međusobno povezani i nisu bili odani sultanu. Porta ih je smijenila, no Albaniju je prožimao duh regionalnog buntovništva i neposlušna prema Porti. Na *Đulhanski hatišerif* nitko se nije osvrtao. No, tada se u Drač vratio sin Ibrahim-bega Kavaje, u Debar se vratio Sulejman-beg, potomak stare begovske obitelji, u Prizren se vratio Emin-paša, brat Mahmud-paše, zadnjeg prizrenskog paše koji je umro u progonstvu, u Peć se vratio Arslan-paša, a vjerovalo se da će se u Skadar vratiti Mustafa-paša pošto se vratio njegov tajnik Mula Omer efendi. Dr. V. Ballarin znao je da su oni jako osiromašili, sumnjao je da će dobiti novčanu pomoć iz Egipta. Smatrao je da će u Albaniji biti jaka sultanova stranka, dok će albanska stranka biti slaba. Velike su se sile u Egiptu bezobzirno poigravale s Mehmed-Alijom i dovele ga u ovisnost o sebi, što je bila opomena Albancima. Trgovina Albanije s Austrijom neće ojačati, a Albanci će, kao i prije, ostati nepouzdana i neće im se moći vjerovati.

Godine 1844.⁵⁹ izbila je u Đakovici pobuna protiv opće vojne obveze jer je turski serasker birao mladiće, ali samo one lijepe. Među pobunjenicima borile su se protiv seraskera osobito odlučno – žene, koje nisu htjele dati seraskeru svoje lijepe mladiće. Pobuna se proširila na Debar. No, turska je vojska ipak slomila pobunu i krenula u Bosnu. Godine 1845.⁶⁰ stigao je u Đakovicu Ibrahim-beg, a u Skadar Kaplan-beg, oba s vojskom. Građani su im poslali deputaciju da im se poklone i izmole oprost. Oni su obećali oprost, ali uz uvjet da definitivno odlože oružje, a ne privremeno kao prije, da se podvrgnu općoj vojnoj obvezi i ostalim odredbama Porte. No, u lipnju su brđani odveli žene i djecu u brda i rasuli se po gorju da pruže gerilski otpor turskoj vojsci. U srpnju je u albanske vode došlo i 18 turskih ratnih brodova.⁶¹

Slika prilika na Balkanu tridesetih godina kaže da Turska više nije bila u stanju organizirati upravu i politiku, jer je cjelokupno pučanstvo odbacivalo njezinu moderniziranu

⁵⁴ 269, X₂₁, 52/p.

⁵⁵ 280, X₁₆, 3085/p.

⁵⁶ 291, X₂₁, 2322/p.

⁵⁷ 291, X₃₁, 276, 89/p.

⁵⁸ 303, X₂₁, 752/p.

⁵⁹ 303, X₂₁, 2804, 871, 405/p.

⁶⁰ 303, X₂₁, 454/p.

⁶¹ 303, X₂₁, 769

vlast. Točnije, osuvremenjivanje su odbacivali baš muslimani, a kršćani su odbacivali muslimane koji su u njihovim očima bili nositelji te vlasti. Turska je doduše osuvremenila vojsku, ali ne i upravu, a da i ne govorimo o gospodarstvu, pa su balkanske zemlje u očima Porte bile zemlje u kojima će zakupnici njezinih poreza do mile volje i samovoljno pljačkati njezine podanike, a podanici će zauzvrat sudjelovati kao vojnici u bezuspješnim ratovima u udaljenim pokrajinama Carevine. Jedini kako-tako sigurni oslonac Turske na Balkanu bio je Miloš Obrenović, na kojega su se i Porta i bosanski veziri oslanjali kod gušenja bosanskih buna. Srbija je u to doba mitom postigla stanovitu crkvenu autonomiju od Fanara, Miloš Obrenović je 1835. ugušio bunu Milete Radojkovića i bio je u neprestanom sukobu sa srpskim seljacima. Njegovo ograničavanje slobode trgovine i sustav sporednih poreza učinili su da su seljački proizvodi bili neprestano umjetno umanjivani. Narodni starješine silom su utjerivali poreze, kulukom su obrađivali svoja imanja, uzurpirali su tuđu zemlju, utajivali poreze.⁶² Ruska podrška Srbiji bila je ograničena jer je Rusija vodila računa o svojim odnosima sa zapadnim silama. U tim prilikama Srbija se trudila održati dobre odnose s Portom i tako se dogodilo da je Miloš Obrenović bio najpouzdaniji saveznik Porte, koja je imala puno nerješivih problema s balkanskim muslimanima.

Islam je u tim prilikama pokazao, doduše, svoje čudoredne i vjerske vrijednosti, vrlo bliske kršćanskima, ali je istodobno pokazao i nepomirljive suprotnosti prema suvremenosti. Kršćanstvo i Židovstvo nisu pokazivali takvih suprotnosti, pa su u Europi i Americi pobožni kršćani i Židovi igrali znatnu ulogu u trgovini i politici, a da nisu u očima svojih vjerskih organizacija smatrani otpadnicima od vjere u onom smislu u kojem je sultan kod muslimana smatran otpadnikom od islama. Polemika katoličkog tradicionalizma s prosvjetiteljstvom, revolucijom, liberalizmom i slobodnim zidarima nije uzdrmala zapadne države ni izdaleka u onoj mjeri u kojoj je osuvremenjivanje uzdrmalo Tusku.

Godina 1848.⁶³ donijela je Austriji na jugoistoku manje neprilika negoli u Madžarskoj i Lombardiji, jer u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni nije postojao liberalni pokret intelektualaca koji bi revolucionarno djelovali putem tiska. No, u Boki su se širile vijesti o planovima Crne Gore i Srbije da osvoje Bosnu, pričalo se da je korpus srpske vojske pod vodstvom nekog kneza već u Malom Zvorniku te da vladika crnogorski novači sve muškarce od 15 do 50 godina. Mnogi pravoslavni Bokelji bili su spremni pridružiti se crnogorskoj vojsci. Svi su sanjali o osnivanju Jugoslavije kao carstva u kojem se neće plaćati porezi. Austrija nije željela uspjeh Crne Gore protiv Turaka jer je znala da će Crna Gora u tom slučaju tražiti izlaz na more. Austrija se bojala da će u tom slučaju muslimanske izbjeglice iz Bosne preplaviti Hrvatsku, da će sultan tražiti da se njemu vjerni muslimani prime, a da se izruče pobunjeni Srbi. To je bila velika opasnost za Austriju, to više što ljudi u dubrovačkom kraju, Pelješcu i Konavlima nisu imali oružja. U svibnju 1848. dobio je Jeremija Gagić pismo od Vuka Stefanovića Karadžića iz Beča o radu srpskih agenata u Bosni. Karadžić je, to je očigledno, bio Garašaninov agent. Bosnom je obilazilo sve više Garašaninovih agenata, pa je u srpnju 1848.⁶⁴ austrijski konzul u Beogradu dobio napatuk da djeluje na srpsku vladu da se okani toga, to više što su i u Vojnoj Krajini Srbi bili uzbuđeni i govorili su o osnivanju Jugoslavije od Crnog do Jadranskog mora, pod vlašću Aleksandra Karadorđevića. Srbi u Ugarskoj

⁶² *Istorija srpskoga naroda, Peta knjiga, Prvi tom, Od Prvog ustanka do Berlinskog kongresa 1804–1878*, napisali Vladimir Stojančević, Jovan Miličević, Čedomir Popov, Radoman Jovanović, Milorad Ekmečić, Beograd, 1981.

⁶³ 325, X₂, 1314, 1307/p.

⁶⁴ 335, X₁, 1948, 1259/p.

obraćali su se samo pravoslavcima, Crnogorci su se spremali na nove upade preko granice u Hercegovinu, slali su glasnike u Srbiju, a kršćani u Bosni bili su nezadovoljni. Međutim, Garašanin nije uspio ostvariti suradnju s Lajosem Kossuthom jer Garašanin⁶⁵ nije ni bio liberal, nije imao čula za liberalizam. Srpsko-crnogorski pokret 1848. bio je konzervativni pravoslavni pokret koji je djelovao preko pravoslavnih manastira u Bosni. U Dubrovnik je stigao Matija Ban i produžio za Kotor i Cetinje. No, Ban je u Dalmaciji agitirao za sjedinjenje Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom. U Boki su se širile vijesti da će Jelačić ući u Bosnu te da se nada da će onda Srbija i Crna Gora prići Hrvatskoj. Ban je razgovarao sa srpskim svećenicima, koji su, međutim, bili odbojni, pa se vratio u Dubrovnik.

Od svega ovoga nije ipak bilo ništa, jer su Srbi bili podijeljeni na pristalice Aleksandra Karadorđevića i bivšeg kneza Miloša, ali su ipak nabavljali oružje iz Prizrena, a Porta se tome nije suprotstavljala jer je time dobro zarađivala.⁶⁶ U Beču se u kolovozu 1848. nije očekivalo da bi Srbi mogli ustati protiv Turaka u Bosni, Srbi te godine još nisu predstavljali opasnost za muslimane na Balkanu, a uskoro će se događaji u Bosni početi odvijati mimo njih. No 1849.⁶⁷ Bosna se naoružavala i očekivala napad Jelačića, što je bilo pretjerano, jer je Jelačić vojevao u Mađarskoj, a u Hrvatskoj uopće nije bilo muškaraca sposobnih za oružje. No, Turci su ipak mobilizirali muslimane, ali i kršćane u smislu *Đulhanskog hatišerifa*, pa se u Dalmaciji očekivao napad iz Bosne, a travnički je vezir pozvao k sebi katoličke župnike tražeći od njih da budu lojalni. U Dalmaciji se ipak nije vjerovalo u napad iz Bosne i smatralo se da su to lažne vijesti koje širi Kossuth, koji je navodno podmitio neke ličnosti na divanu u Carigradu, da zastraši Slavene. Bosanski su se muslimani⁶⁸ ipak bojali Rusa i slali su obavještajce u Dalmaciju da istraže osjećaje Dalmatinaca prema muslimanima. Turci iz Bosne nisu namjeravali napasti Dalmaciju.

Godine 1849.⁶⁹ osjetila se u Albaniji djelatnost zapadnih agenata, pa skadarski paša nije dopustio britanskom konzulu da se ustoliči u Baru, bojeći se da bi preko Bara talijanski agenti mogli ići u Mađarsku i da bi mogli dizati bune u Albaniji. U Skadar su u veljači zaista i stigli Englezi Jack Taylor i John Dickson, sardinijski agenti na putu za Srbiju preko Prizrena, te jedan sardinijski ratni brod s dvije osobe s fermanom da mogu ići preko Turske u Peštu.

U listopadu 1849.⁷⁰ bilo je u Bosni borbi između regularne turske vojske i kršćana, koji su dobili dosta pušaka iz Hrvatske, a iz Hrvatske je prešlo u Bosnu dosta pravoslavnih hajduka. No, takve borbe bile su manje važne, važnije je bilo ugušiti ustanak u bosanskoj Krajini, odnosno Turskoj Hrvatskoj. U rujnu 1849.⁷¹ vezir je pozvao k sebi muftije i upitao ih kakva po *Kur'anu* kazna čeka buntovnike. Muftije su šutjeli jer se nisu slagali s reformama, znali su da ih vezir ovim pitanjem dovodi u kušnju, a onda su zlovoljno odgovorili da šarija za takve postupke traži smrt. Tada je travnički vezir, na zahtjev Porte, poslao protiv Krajine vojsku od 9000 vojnika Albanaca. Dio te vojske pao je u zasjedu pa je pobijen i masakriran, a oni koji su se spasili dočekani su u Krajini tobože prijateljski, s hranom koja je, međutim,

⁶⁵ *Die Habsburger Monarchie 1848–1918*. Im Auftrage der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch, band VI/2. Wien, 1993.

⁶⁶ 335, X₃₁, 2869, 2082/p.

⁶⁷ 346, V₁, 347, 39, 232, 391, 57/p.

⁶⁸ 346, X₁, 423, 474, 534/p.

⁶⁹ 346, X₂₁, 321, 234, 266/p.

⁷⁰ 346, X₂₁, 2039, 235/p.

⁷¹ 346, X₂₁, 795, 798, 882/p.

bila otrovana. Tada je travnički vezir zatražio pomoć od hercegovačkog vezira, to više što je u turskoj vojsci koja je gušila ustanke u Krajini izbila kolera. Bosanski muslimani opirali su se turskoj nadmoći tako što su prividno bili uz Turke, a zapravo su bili protiv njih. Konzul novoosnovanog austrijskog konzulata u Sarajevu dr. D. Atanacković javio je 29. listopada 1850.⁷² da ustanak u bosanskoj Posavini, koji je gušio Omer-paša Latas, predvodi sin tuzlanskog paše, a taj je bio u vezi s Ali-pašom Rizvanbegovićem. Oni su željeli da Omer-paša razvuče i razmrvi svoju brojnu vojsku pa da ga onda potuku. Omer-paša je pak želio spriječiti spajanje posavskih ustanika s Hercegovcima jer mu je bilo poznato da je Ali-paša duša ove pobune.⁷³

Ustanak u Posavini planuo je kako bi se vojska odvrtila od Hercegovine. No, sin tuzlanskog paše je pobijeđen, pa se povukao preko Drine u Loznicu, zajedno sa zvorničkim pašom. To je bio velik neuspjeh za tuzlanskog Mehmed-pašu, koji je bio monopolizirao trgovinu u svom distriktu.⁷⁴

U prosincu 1850.⁷⁵ poslali su Hercegovci deputaciju Omer-paši da ih oslobodi Ali-paše Rizvanbegovića pa je vezir Hajrudin-paša poslao tajnika u Mostar. Sad je Omer-paša, koji je ugušio ustanak u Posavini, poslao u Hercegovinu vojsku kojoj je na čelu bio Mohamed Skender Beg, poturčeni Poljak i politički izbjeglica koji se prije zvao grof Jelinski. On je bez otpora ušao u Konjic, a muslimani i kršćani iz Hercegovine predali su Omer-paši jednu peticiju, žaleći se na Ali-pašu. Ustanak u Hercegovini⁷⁶ vodio je bivši Ali-pašin kavaz-paša Ibrahim Hunešić, koji je doživio neuspjeh jer je ostao bez hrane i streljiva. S druge strane, u Sutorinu i Klek stizali su brodovi i iskrcavali vojsku koja je morala zimovati u Stocu jer je snijeg već bio napadao. Ti su vojnici često bili loše opremljeni, gladni i bos. U Bosni je bilo mnogo mađžarskih izbjeglica, od kojih su neki prelazili na islam.⁷⁷ Njih Turska nije htjela izručiti, iako je sultan čestitao caru Franji Josipu na pobjedi nad mađžarskom revolucijom.⁷⁸ I Mihajlo Latas bio je Srbin, rođen u Ogulinu. Kratko vrijeme službovao je u Zadru kao dnevničar. Bio je austrijski dočasnik, dezertirao je zbog neke pronevjere novca njegovog oca, primio je islam u Varcar Vakufu, a onda se istakao u gušenju pobuna u Albaniji, Kurdistanu i, napokon, u Bosni.⁷⁹

Stvari su se u Bosni mijenjale pa su trgovci u Bosni sada primali austrijski novac, što ranije nisu činili.⁸⁰ S druge strane, trščanski trgovci koji su u Bosni nabavljali konje i volove, nadali su se da će Jelačić ući s vojskom u Bosnu i napraviti reda, da bi oni mogli mirno trgovati.

Međutim, izbjeglice iz Mađžarske i Poljske, koje su se rasule po Turskoj⁸¹, zabrinjavale su austrijskog ministra unutarnjih poslova Alexandera Bacha, osobito ako su se nalazile u Bosni. U tom su smislu okružni poglavari Gabrijel Ivačić u Kotoru, Bettera u Splitu i barun

⁷² 360, X21, 2138, 2320/p.

⁷³ Galib Šljivo, *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850–1852*, Sarajevo, 1977., str. 80.–94., 108.

⁷⁴ 360, X21, 2653/p.

⁷⁵ 360, X21, 2491/92, 2532/p.

⁷⁶ 360, X21, 2491, 690, 691, 2647/p.

⁷⁷ 360, X21, 186, 1208/p.

⁷⁸ Djelo iz bilj. 89, Karl Vocelka, *IV. Das Osmanische Reich und die Habsburger Monarchie 1848–1918*, str. 249.–50.

⁷⁹ G. Šljivo, *Omer-paša...*, str. 59.–60., 61.–62.

⁸⁰ 360, X21, 1672, 1952/p.

⁸¹ 360, X21, 1724/p.

Karl von Roszner u Dubrovniku dobili upute, jer se Bach bojao da će Rusija i Engleska, koje su već slale agente na Jadran, pokušati pridobiti te izbjeglice, koje bi onda postale oruđe u njihovim rukama. Austrijska špijunaža išla je preko trgovaca i putnika, preko osoblja lazareta i rastela, gotovo bi se moglo reći da je trgovina s Bosnom postojala radi špijunaže. No, austrijski kapital bio je pred vratima Bosne, pa je trčanski trgovac Leo Kluky nekoliko godina ranije sklopio s hercegovačkim vezinom ugovor o sječi građevinskog drveta i njegovi agenti putovali su u Bosnu.

Špijunaža u Bosni nije bila bez teškoća jer su pravoslavci u Bosni bili zatvoreni i neiskreni, a bojali su se svojih muslimanskih tlačitelja. I talijanski misionari u Bosni bili su oprezni pa je Roszner poslao agenta u osobi liječnika Pinellija, koji je svojedobno liječio hercegovačkog vezira.⁸² Za ovakvu misiju dolazio je u obzir Josip Depolo, lukav i pametan, koji je bio spreman ići za dnevnicu od 8 fl. Pinelli nije otišao, ali je otišao Depolo, koji je javio Roszneru⁸³ da su ljudi u Hercegovini jako zastrašeni te da ne žele govoriti o politici. Stolac i Trebinje bili su mirni, no Mostar je bio u otvorenoj pobuni. Serasker Omer-paša osvojio je Travnik, no mostarski su muslimani prisilno zanovačili kršćane u pobunjeničku vojsku. Pravoslavci su bili za Rusiju, a muslimani su se dijelili na prijatelje i neprijatelje Porte. Ali-paša Rizvanbegović držao se kao prijatelj seraskera, u što kršćani nisu vjerovali. Vezir je otišao iz Mostara u svoju kulu u Buni. Tako su muslimani bili malo na jednoj strani, a malo na drugoj i teško je bilo znati na kojoj su, zapravo, strani. Ta njihova neiskrena kolebljivost kao da je bila njihovo najjače oružje. Omer-paša ipak nije smijenio starog lukavca Ali-pašu Rizvanbegovića, koji je vladao samovoljno i bio je neiskreno sklon reformama. Cilj njegovih reformi bile su vjerska ravnopravnost i opća vojna obveza.

No, muslimani su i međusobno bili nejedinstveni pa su se sinovi Ali-pašini Kafir-paša i Rizvan-beg posvađali jer je jedan bio za reforme, a drugi protiv njih. Svađa nije prošla bez hitaca.⁸⁴

Ali-paša je ipak podupirao seraskera, čak je dao najmlađeg sina Rustem-bega za taoca, no Roszner je smatrao da se Mostarci ne bi suprotstavili Porti bez prešutne suprotnosti vezirove, a bio je uvjeren da se Ali-paši ne sviđa što je došla turska vojska.

Serasker je pobijedio kod Vranduka, pa kod Orahove⁸⁵, očekivao se njegov dolazak u Mostar. Ali-paša je otišao iz Bune u Stolac⁸⁶ navodno zato što je bio ugrožen od pobunjenika, no konzul Atanacković je držao da on podupire pobunjenike te da je u dosluhu s njihovim vođom Kavaz-pašom. Ovaj je u ožujku poslao emisara u Krajinu da digne pobunu. U svim tim borbama kršćani su bili mirni, ali su simpatizirali sa seraskerom, pa je biskup Rafael Barišić otišao u Duvno da svečano dočeka seraskera.

U ožujku 1851.⁸⁷ pao je Mostar pa je jedan poljski časnik došao s odredom konjaništva i uhitio starog vezira Ali-pašu Rizvanbegovića po nalogu Omer-paše, koji je doznao da je Ali-paša na nekom tajnom sastanku u Sarajevu vodio glavnu riječ protiv Omer-paše i reformi.⁸⁸ U njegovoj kući pronađena su pisma prijatelja koji nisu bili ustanici. Ali u njima je

⁸² To je bio Niccolò Pinelli, rođen u Mlecima 1822., koji je službovao u Kotoru, Budvi, Dubrovniku i Zadru, a liječio je i vladiku Petra II. Petrovića Njegoša. Vidi u: Roman Jelić, *Osam liječnika iz zadarske obitelji Pinelli*, Radovi Zavoda JAZU u Zadru, sv. XXVI (1979.), str. 62. – 63.

⁸³ 360,X21,333, 1828, 1840/p.

⁸⁴ 360,X21, 1941, 1992/p.

⁸⁵ 360,X21, 2213, 2205/p.

⁸⁶ 371,X21, 256, 607, 582/p.

⁸⁷ 371,X21, 242/p.

Vladao je despotski, osvećivao se krvavo i služio se pritom podlim Kavaz-pašom, a bio je bogat pa su mu mnogi zavidjeli. Još donedavno spremao se pobjeći preko Trsta u Carigrad, a austrijska vlast, koja ga je smatrala pobunjenikom protiv Porte, ipak ga je bila spremna primiti jer je Turska primila mađarske izbjeglice kojih je u Bosni bilo oko 200.⁸⁹ Austrija je inače kao izbjeglice primala samo sultanu vjerne podanike, ali bi ih prilikom dolaska u Dalmaciju razoružala. No, u Dalmaciju su 1851. u sve većem broju počeli stizati i poraženi ustanici. Mnoge nisu primali. Porazeni Kavaz-paša ipak je uspio pobjeći u Dalmaciju tako što je neke pandure kraj Vrgorca uvjerio da ga traži austrijska policija. Interniran je u Makarskoj, gdje su se nalazile turske izbjeglice koje su željele ići u Egipat. O Kavaz-paši čulo se da je kao carinik u Vinici činio zlouporabe, da je imao slugu Antu Majicu iz Segeta, kojeg je ubio i raskomadao. No, o tome nije bilo pobližih podataka kod austrijske vlasti. Zatim je Kavaz-paša pomilovan pa se mogao vratiti. Austrija nije izručivala turske izbjeglice, ali im nije davala ni konzularnu zaštitu.

Omer-paša je pokorio Bosnu, no ogorčenje bosanskih muslimana bilo je neopisivo⁹⁰ jer su oni u tanzimatu vidjeli napad na islam. Nezadovoljstvo su raspaljivali i podgrijavali uleme, a turska se vojska u Bosni vladala kao da je u neprijateljskoj zemlji. Kršćani su bili rezignirani, a porezi i tlaka bili su za njih velik teret. Hajrudin-paša postao je početkom 1851. vezinom Bosne i Hercegovine i tako Ali-paša Rizvanbegović nije više bio vezir, njegov imetak bio je razgrabljen, a on ponižen tako što su ga vojnici vodili sa sinom Hafisom od sela do sela na mazgi. Ali-pašin unuk Ali-beg, kojemu je bilo 14 godina, molio je Omer-pašu za milost, no on ga je ipak poslao u dronjcima u Carigrad. U Bosni i Hercegovini to je doživljeno kao uvreda jer je obitelj Rizvanbegović tamo uživala ugled. U proljeće 1851. bačen je Ali-paša sa sinom Hafisom u tamnicu u Jajcu nakon što je tamo od vlastitih ljudi ubijen vranogradski kadija Ibrahim Kapić, koji je branio Jajce, a nazivao se *fukara serasker*, dakle narodni poglavar siromašnih muslimana. Ali-pašu je u veljači 1851. na Dobrinju kraj Banje Luke ubio stražar koji ga je sprovodio, ili se on sam ubio. Ta je vijest neobično obradovala teško bolesnog vladiku Njegoša, koji je izjavio da takvu smrt želi svim poturicama.⁹¹

Ove ustanke vodili su uleme⁹² koji su slali emisare s pismima i proglasima vjerskog sadržaja. Ti su proglasi bili upućeni prije svega muftijama, učiteljima šarije, kadijama, ulemama, zatim agama, begovima i siromasima. Porezi su porasli pa su *diziju* (glavarinu), koju su dotad plaćali ljudi od 7 do 60 godina, odsad plaćali ljudi od 10 do 80 godina jer je vojska trebala novaca. Česte su bile i rekvizicije hrane i tovarnih životinja za vojsku.

U ovim previranjima i otporu reformama ističu se dvije ličnosti – Ibrahim Firdus livanjski i Ali-paša Rizvanbegović, nasilni i lukavi despoti, što osobito važi za potonjeg. Nisu uspjeli ni umjeli izmiriti svoju vjernost sultanu i islamu pa su bili malo za ustanak, a malo protiv njega.⁹³ U toj su borbi srasli sa svojim krajem u kojem su se čvrsto i fanatično borili protiv svega što je bilo novo i doživljavali samo poraze, koji su ih ipak jačali u njihovoj prividnoj pokornosti Porti, a zapravo nepomirljivosti s njom. Osim islamskih razloga koji su pobuđivali uleme, velikaši su imali i znatih materijalnih razloga, kako vidjesmo, utajivali su poreze i pravili zlouporabe i nasilja.⁹⁴

⁸⁹ 370, X₂₁, 228, 370, 109, 431, 487, 553, 787, 1226, 1389, 1405/p.

⁹⁰ 371, X₂₁, 89, 663, 672, 790, 837/p.

⁹¹ H. Čurić, op. cit., str. 254. – 255.

⁹² 371, X₂₁, 64/p.

⁹³ G. Šljivo opisuje Ali-pašu kao dvoličnog čovjeka (op. cit., str. 94.)

⁹⁴ G. Šljivo, op. cit., str. 91.

Bilo je to doba kad su se Hrvati i Srbi konstituirali u suvremene nacije, što je poznato. U Bosni nema ni traga nastojanjima muslimana da postanu nacijom, već baš obratno – balkanski muslimani kao rubna skupina islama ili mač islama protiv Zapada bore se za održanje Osmanske carevine kao vjerske i teokratske imperije. Tu valja istaknuti da su oni bili među zadnjima koji su primili islam, skupina koja je najviše izložena Zapadu, što može donekle objasniti njihov prozelitizam. Rezultat pokušaja osuvremenjivanja bio je da se Osmanska carevina raspala i postala Turskom, pri čemu su nastale nacije ili nacionalne države, siromašne i potlačene u polukolonijalnom ili posve kolonijalnom položaju prema zapadnim silama. Stoga nije nikakvo čudo da je u dušama muslimana ostala čežnja za moćnom Osmanskom carevinom i islamskim fundamentalizmom, koji ne poznaje i ne priznaje nacija. No, s druge strane, muslimani su postali ljudi s krizom identiteta, ljudi koji ne umiju izmiriti suvremenost s islamskom tradicijom, ne snalaze se i ne nalaze svoje mjesto među suvremenim južnoslavenskim narodima.

FORMS OF RESISTANCE OF BALKAN MOSLEMS TO THE REFORMS COMING FROM THE SUBLIME PORTE

SUMMARY. In the period of the Greek insurgency 1821–1829., sultan Mahmud II. realized that his army could not put it down and successfully repel the Russian invasion, so he decided to modernize the army. This was not an easy task since the army was a religious institution in the then Turkey. Most of the officers and ulemas (the Islamic clergy) considered the presence of British and French military advisers scandalous.

The most determined resistance to the Sultan was put up by the Balkan Moslems whose revolt was stirred up by the ulemas. The Sultan sent in troops supported by the Serbian Prince Miloš Obrenović. Despite the help from the Habsburg Empire and the use of Adriatic ports, the insurgencies were not crushed with lasting success. This paper is a survey of the resistance lasting from the 1830 to the early 1850.

The Balkan Moslems refused to wear modern military uniforms (nizamska odjeća) and to undertake modern military training. Moslems also regarded political equality with Christians as an insult, thus ruling out the liberal *Hatisherif of Gülhane* (1839). The Balkan Moslems were among the last converts to Islam, which made their faith conservative. It was the Balkan Moslems who destabilized Turkey, and the Orthodox Serbs provided the Porte with logistic and other military support in Bosnia and Albania.